

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXVII, 2017)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Cronica epigrafică a anului 2017 cuprinde, în comparație cu anii precedenți, un număr mai mic de note¹ (nr. 1928–1963): o parte consemnează contribuții (cărți și articole) care tratează diferite probleme ale istoriei provinciilor Dacia și Moesia Inferior; un număr de note se referă la epigrafe inedite, dar fără semnificație istorică deosebită (câteva sunt grafiți ceramici); în alte cazuri, sunt reluări de inscripții mai vechi.

Totuși, prima notă prezintă o lucrare de excepție pentru studiile epigrafice din România: *Lexicon epigraphicum Daciae* (v. *infra*, nr. 1928); este opera unui grup de epigrafiști de la Cluj-Napoca, îndrumat de savanții profesori Ioan Piso și Radu Ardevan.

De asemenea, de curând, în cursul definitivării acestei cronici, a apărut un nou volum din *L'Année épigraphique* (2015); inscripțiile din Dacia sunt cuprinse între nr. 1117–1195 (cele mai multe note sunt întocmite de Ioan Piso), iar cele din Dobrogea între nr. 1219–1257 (note întocmite de autorul acestei cronici).

DACIA

(nr. 1928–1949)

Bibliografie – Generalități

(nr. 1928–1939)

1928. Ioan Piso, Radu Ardevan, Carmen Fenechiu, Eugenia Beu-Dachin, Ștefania Lalu, *Lexicon epigraphicum Daciae*, Cluj-Napoca, 2016.

Lucrarea reprezintă un indice exhaustiv al tezaurului epigrafic al Daciei romane (strâns în CIL III, AÉ, IDR, IGLR, ILD). Vocile indexate privesc instituțiile statului roman (titulatura imperială, magistraturile romane), instituțiile provinciale (guvernarea provincială: *legatus Augusti pro praetore*, *procurator Augusti*); armata (voci precum *legio*, *cohors*, *numerus*, grade militare), religia romană (cultele panteonului greco-roman, cultele orientale, alte culte provinciale), diverse aspecte ale vieții cotidiene, alți termeni ai lexicului epigrafic.

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Volumele, cuprinzând culegeri de studii, vor fi citate cu titlul întreg numai la prima prezentare; la citările următoare, vor fi redată prescurtat, însoțite de trimiterea „v. *supra/infra*, nr. ....”.

În încheiere, reținem trei recapitulări sintetice: *Litterae singulares* (abrevierile, realități curente ale lexicului epigrafic; p. 670–685), numerale (p. 686–717; prilej de reflecții asupra sistemului numeral românesc) și, mai cu seamă, *Grammatica quaedam* (p. 718–713, care ne dau câteva informații asupra latinei provinciale).

De la început, trebuie remarcată calitatea bună a latinei provinciale, situație datorată provenienței inscripțiilor – cu precădere din mediul urban sau din castră și mediul militar. Satul este mai rar prezent în manifestările epigrafice, iar elementul autohton este practic absent (și totuși, ca o curiozitate, cuvântul *a scrie* face parte din fondul latin moștenit al limbii române); situația este diferită în provincia vecină de pe malul drept al Dunării (Moesia), unde inscripțiile ne oferă interesante exemple privind evoluția limbii latine. Vezi, totuși, câteva epigrafe din Dacia, la care se constată pierderea consoanei finale: *sacru, titlu, votu* (vezi și *ex votu posuit* AÉ, 1981, 720 = ILD, I, 108).

Mai remarcăm: construcții gramaticale „greșite”: *per* cu ablativul (vezi IDR, II, 47 și 338; vezi și *Decebalus per Scorylo*) și *pro* cu acuzativul (*pro salute suam* CIL, III, 7997 = IDR, III/1, 139; vezi și AÉ, 1995, 1394 = ILD, I, 195); *comes tibi so*, pe tăblițe cu reprezentarea cavalerilor danubieni (vezi și observațiile din ILD, II, 936); verbul *clusit* (CIL, III, 7903 = IDR, III/2, 9 *claudere, cludere*; participiul adjectival *clusum* „închis” a putut sta la baza toponimului Cluj; cf. fr. *clos*, precum și *clus* în provensală și satul francez Cluse din departamentul Hautes-Alpes; vezi și Dumitru Protase, *Orizonturi daco-romane*, Cluj-Napoca, 1995, p. 417–418); forma CORS pentru *cohors* (IDR, II, 560: ștampila CORSMB de la Stolniceni; ștampila COR II ISP de la Bologa; Ioan Piso, Felix Marcu, IDR, Appendix I: *Inscriptiones laterum Musei Zilahensis*, nr. CXXXIX/1–11; Ioan Piso, Felix Marcu, IDR, Appendix II: *Inscriptiones laterum Musei Napocensis*, nr. LV/1–6; vezi și *ara Iovi Cortalis*, la Drobeta, IDR, II, 21b; această formă s-a transmis în română > *curte*: „loc împrejmuit, întăritură”, cf. *Curtea de Argeș*); *habere* (lexiconul reține forma *abere* > *avere*, infinitivul lung românesc); *murus* nu s-a păstrat în limba română (doar în dialectul aromân: *mur*), nici *valum* ca întăritură (doar *val* de apă!); *maritus* (vezi *mărit*, cu sens de „mire” în Psaltirea Scheiană); *primicerius* (v. *infra*, nr. 1937); *servus*, frecvent în inscripții, a rămas în fonetica latinătății dunărene sub forma *serbus* (atestat în Dobrogea: ISM, IV, 185; în românește a dat *șerb*, iar prin extindere antroponimul *Șerban*); confuzie între *socer* (socru) și *socrus* (soacră; declinarea a IV-a): *[soc]rui [optim]o* ! (AÉ, 2005, 1294 = ILD, II, 969).

Câteva observații mărunte: *Macedonica* (nu era necesară o voce; termenii indexați privesc cu precădere legiunea *V Macedonica*, vezi vocea *legio*; o excepție este *cohors II Gallorum Macedonica*, al cărei loc trebuie să fie la *cohors*); *campus* (de adăugat, eventual, IDR III/5, 390: *camp(um) votum*); *pilus* (gradul *primuspilus* nu poate aparține cohortei II a legiunii; vezi ILD, I, 135), *gaesati* (ștampila *GES* de la Bologa; vezi Ioan Piso, Felix Marcu, IDR, Appendix I, nr. XLIII/1–2 și Appendix II, nr. CXXXII/1–8, dar imaginea trebuie răsturnată, cu lectura retrogradă; rezerva autorilor față de afirmația noastră, că din acești *Gaesati* s-a constituit *cohors I Aelia Gaesatorum*, nu se justifică, deoarece trupa poartă gentiliciul împăratului Hadrian); *merum* (în afară de inscripția AÉ, 2005, 1300 = ILD, I, 282 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, mai trebuie reținută și tăblița cerată IDR, I, 46, unde noi am propus totuși *medi* în loc de *meri*); *mitis* (vezi în plus și grafitul ceramic de la Curcani, jud. Călărași; IGLR, 441), *trecenarius* (termenul desemna pe centurionii care trecuseră prin gărzile Romei: vigili, urbane, pretoriene; urma primipilatului).

Termeni care ar mai fi trebuit indexați: *Malva* (atestată, pare-se, în epigrafia Daciei, vezi ILD, II, 850; de menționat aici și enigmaticul *D·C·M* de la Denta, chiar dacă autorii o

atribuie – p. 672; bine! – coloniei *Mursa* din Pannonia Inferior; identificarea ne aparține); *presbyter* (gr. πρεσβύτερος; vezi IGLR, 316, 330, 342, 392 – transmis în românește: *preut*; vezi și fr. *prêtre*), *publicum* (ca substantiv, diferit de adjectivul cu trei terminații; cu sensul de „taxă, vamă”: *publicum portorii Illyrici*; vezi vocea *portorium*).

Volumul indexează și un număr important de cuvinte (*termini*) grecești; am fi preferat să fie prezentați într-o secțiune separată, la sfârșit.

1929. Dorel Bondoc, Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Răcari, II. Clădirea comandamentului (principia). Statuile de bronz și bronz aurit*, Craiova, 2017.

În cursul săpăturilor din clădirea comandamentului (anii 2013–2016), au apărut o serie de tegule cu ștampilele trupei care a staționat la Răcari – un *numerus Maurorum* (prezentare text p. 102–103, desene fig. 39); ștampilele sunt cele publicate în IDR, II, 168.

1930. Alexandru Popa, Zsigmond Lóránd Bordi, *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Fortificația de la Comolău* (Studii și cercetări asupra frontierelor Imperiului Roman de pe teritoriul României, vol. I), Cluj-Napoca, 2016.

Câteva materiale epigrafice deja cunoscute:

- p. 37, nr. 1, fig. 32 (desen) – ștampilă tegulară: *COH H* (= IDR, III/4, 314);
- p. 37, nr. 2, pl. XVII/2 (foto) – fragment de tegulă (?) purtând literele *SEG* trasate în pasta crudă, înainte de ardere; pl. LXXXI (foto);
- fragment de cărămidă având trasate, înainte de ardere, literele *SE[-]* (IDR, III/5, 313);
- p. 37, nr. 3, pl. XIX/1 (foto) – fragment ceramic de culoare negricioasă, având zgâriate câteva litere: *ADATI* (= IDR, III/4, 312; un antroponim, la genitiv);
- un fragment de stelă funerară, cu câteva litere din sfârșitul inscripției (= IDR, III/4, 311).

1931. Sorin Forțiu (ed.), *In honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie, Timișoara, 25 noiembrie 2017*, Arheovest V/2, Szeged, 2017. Dintre studiile prezentate, am reținut câteva, care privesc domeniul epigrafiei:

a) Aurora Pețan, *Date noi cu privire la inscripția „cu arme” de la Sarmizegetusa Regia*, p. 981–999:

Identificarea inscripției: IDR, III/3, 269a; desenul reprodus aici reprezintă doar partea dreaptă a inscripției. Autoarea prezintă desenele inscripției publicate de autori mai vechi, bine cunoscuți (Michael Ackner, Johann Ferdinand Neigebaur și Fodor Andras, către mijlocul secolului al XIX-lea); de asemenea, autoarea are meritul de a fi identificat această inscripție în rapoartele fiscului imperial despre săpăturile de la Grădiștea Muncelului din anii 1803–1804. Acum, din inscripție se mai păstrează doar un fragment (la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva; intrare 1962, fără alte date; foto: Aurora Pețan).

b) Miroslava Mirković, *Das linke – das rechte Donauufer*, p. 1001–1006:

După autoare, este posibil ca malul nordic al Dunării, în sudul Banatului și chiar la Drobeta, să fi ținut de comandamentul militar al Moesiei Superior (idee susținută cu mulți ani în urmă, cu prilejul publicării diplomei militare de la Drobeta, din anul 179, de Ioan Piso și Doina Benea), ceea ce poate fi acceptabil doar în cazul obiectivelor militare de la Drobeta (castrul și podul, dar probabil doar pe timpul lui Traian; vezi Constantin C. Petolescu, *Le limes daco-mésique dans la zone des Portes de Fer de Trajan à Marc Aurèle*, BHAUT, 14, Timișoara, 2012, p. 17–24). În schimb, extinderea teritoriului orășenesc al Drobetei peste Dunăre, în Moesia Superior, presupusă de unii istorici sârbi, este greu de conceput; inscripțiile citate de

autoare sunt, probabil, „pietre călătoare”, ajunse în epoca târzie la sud de Dunăre.

c) Radu Ardevan, *Ein sacerdos von Drobeta*, p. 1007–1012:

Discuție asupra unei inscripții descoperite la Prahovo, în Serbia (în antichitate, *Aquae*, în Moesia Superior), publicată de Žarko Petković, *The municipium D(robeta?) on Inscription found in Prahovo (Aquae)*, în vol. Doina Benea (ed.), *Simpozionul internațional Daci și romani. 1900 de ani de la integrarea Daciei în Imperiul Roman (Timișoara, 24–26 martie 2006)*, Timișoara, 2006, p. 234–236; preluată în AÉ 2006, 1178 și de Constantin C. Petolescu, în CEPR, XXVI, 2006, 1180 (SCIVA 58, 3–4, 2007, p. 370). Spre deosebire de Constantin C. Petolescu, care consideră că Iul(ius) Martinus, *dec(urio) sacerdotes (!) mun(icipii) D(robetae?)*, era preot al cultului imperial, Radu Ardevan consideră că acesta era preot al unei divinități oarecare, căreia i se consacrase un cult public.

d) Gabriel Crăciunescu, Constantin C. Petolescu, *Drobeta. Pietre –, „călătoare”*, p. 1013–1026:

Repertoriul întocmit de autori cuprinde 14 monumente (12 inscripții, alte două anepigrafe). Câteva au fost descoperite chiar la Drobeta-Turnu Severin (zidite în Cetatea medievală a Severinului, descoperite cu ocazia cercetărilor recente; nr. 12–14); alta (două fragmente) aruncată în albia Dunării, în punctul *Taverna Sârbului*. Altele provin din teritoriul urban: de la Cerneți (com. Șimian) (nr. 2, 7 și 8), Schitul Topolnței (nr. 9–10) și Rocșoreni (toate în jud. Mehedinți). Alte câteva provin de la sud de Dunăre, din Serbia (Moesia Superior), unde au fost transportate în antichitatea târzie și utilizate ca material de construcție: de la Prahovo (nr. 5), Kostol (nr. 1) și Donje Butorke (nr. 3); o inscripție a fost scoasă din albia Dunării, în urma lucrărilor de dragare.

e) Ioan-Călin Timoc, *Rectificări în legătură cu descoperirile epigrafice de epocă romană de la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, p. 1027–1035:

Autorul propune o ameliorare a lecturii inscripției IDR, III/1, 19 (v. *infra*, nr. 1942). De asemenea, publică fotografii ale unor ștampile tegulare descoperite la Pojejena, aflate în patrimoniul Muzeului Național al Banatului, Timișoara: fragment cu ștampilă *L(egionis) VII CL(audiae) C(uppis)* (IDR, III/1, p. 49), fragment de ștampilă [LEG III]FF, ceea ce pare un tip inedit (în IDR III/1, p. 49, se prezintă numai tipul LEG III F). O altă ștampilă, PCH (IDR, III/1, nr. 25), ar proveni, după I.-C. Timoc, de la Tibiscum.

f) Atalia Onițiu, *Rudenie și relații sociale în Dacia romană. Câteva observații epigrafice*, p. 1037–1044 (termeni: *avis – avia, nepos – neptia, avunculus* etc.).

1932. Constantin C. Petolescu, *Geneza poporului român. O sinteză arheologică și istorică*, București, 2017, 210 p.

Cartea reprezintă o amplă investigație a izvoarelor (narative, epigrafice, arheologice) privitoare la o îndelungată perioadă istorică (secolele II a.Chr. – VIII p.Chr.), care a condus la formarea poporului român și a limbii române. În privința spațiului etnogenezei române, autorul acceptă părerea istoricului Dimitre Onciul (*Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor (chestiunea română)*, București, 1902), după care poporul român este urmașul romanității balcano-dunărene (sud-est europene: Dacia, cele două Moesii, Pannonia Secunda).

După o *introducere istorică* (p. 9–18; stadiul problemei), primul capitol tratează despre *Romanitatea la Dunărea de Jos (secolele I a.Chr. – I p.Chr.)* (p. 19–42: pătrunderea

stăpânirii romane în Peninsula Balcanică și la Dunărea moesică și panonică; organizarea militară și administrativă a provinciilor Moesiei; problema romanizării în Moesia).

Capitolul următor (II) prezintă *Dacia în Orbis Romanus* (p. 43–103); principalele probleme privesc continuitatea populației autohtone în spațiul provinciei romane (pe baza izvoarelor epigrafice și arheologice), fenomenul romanizării (rolul armatei, factorul urban, integrarea economică; scrisul – remarcabilă păstrarea cuvântului *scribere* > „a scrie” în limba română), impactul romanității asupra dacilor „liberi”, problema sfârșitului stăpânirii romane în Dacia (evaluare critică a izvoarelor).

Cap. III: *Romanitatea daco-moesică în epoca marilor migrații* (p. 104–151) urmărește organizarea *limes*-ului roman la Dunărea de Jos în epoca Dominatului; invaziile barbare și locul adstratului în configurația demografică a Daciei; romanitatea daco-moesică în secolele IV–VIII; rolul creștinismului în desăvârșirea procesului de romanizare.

Cap. IV: *Etapele etnogenezei române* (p. 152–172) tratează despre: stratul roman; substratul daco-moesic; continuitatea romanității în Dacia (secolele IV–VIII); problema adstratului (germanic, slav).

O cercetare deosebită are ca obiect evoluția latinei dunărene; un interes aparte prezintă inscripțiile din provinciile sud-dunărene din secolele III–VI (pot fi luate în considerație și alte evoluții populare din zone mai depărtate ale Imperiului); chiar dacă lăpicișii se străduiesc să scrie într-o latină cât mai corectă, sunt destule cazuri când apar forme care sugerează o evoluție în direcția străromânei, astfel: *aiutor* (CIL, III, 1967 și 2161: Saloniae) și *adzutor* (vezi și CIL, VIII, 26683, în Africa) în loc de *adiutor* („ajutor”); *cinque* în loc de *quinque* („cinci”) (IGLR, 30; dar și în Italia); *oze* (CIL, VIII, 8424, în Africa; în loc de *hodie*: „azi”); *zies* în loc de *dies* („zi”); CIL, III, 2225; vezi și alte exemple din Italia: AE, 1993, 423 și chiar din Africa), *mesa* în loc de *mensam* („masă”); fără *n* și cu pierderea terminației de acuzativ) etc. – exemple mai concludente decât cele întâlnite în *Appendix Probi* (datat în secolele III–IV; ediție: Willem Adolf Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi*, Halle, 1922). Interesantă este și evoluția unor toponime (cele mai multe întâlnite la Procopius, *De aedificiis*): *Sucidiva*, *Recidiva*, *Pulpudeva* (Plovdiv) etc. (remarcabilă trecerea de la *dava* la *deva-diva*); *Dierna* devine *Zernes* (cf. Cerna), iar *Diana* – *Zanes* (cf. „zână”). Tot la Procopius întâlnim toponimul Γεμελλομοῦντες; este evidentă, în partea a doua, evoluția spre forma *munte* (transcriere cu diftongul *ou* și terminația greacă; vezi și Theophilactus Symocattes, care relatează cum trupele romane „coboară de pe Haemus la Calvomunte” (ἐπὶ Καλβομοῦντις; curând după aceasta este redat episodul cu *torna, torna!*; anul 587). Tot astfel, se poate observa trecerea de la termenul militar *clausura* la κλεισούρα (românescul „clisură”), așa cum pronunțau soldații de la Dunăre în graiul strămoșesc (πατριῶ φωνῇ /; vezi Theophylactus Simocattes, VII, 14). Acest termen militar este derivat al verbului *claudere* – „a închide” (vezi Wilhelm Meyer-Lübke, *Römisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, p. 186); același sens are *cludere*, al cărui participiu trecut (substantivizat) poate să fi stat la baza toponimului *Cluj* < *clusum*, „loc închis” (în același fel în limba franceză: *clos*, precum și în provensală: *clus*; vezi și Dumitru Protase, *Orizonturi daco-romane*, Cluj, 1995, p. 417–418).

Cum se vede, secolele VII–VIII marchează trecerea de la latina dunăreană la o nouă limbă, pe care istoricii și lingviștii o desemnează cu termenul de română primară (primitivă) sau străromână [limba română comportă patru dialecte: daco-român (în Dacia), aromân, megleno-român și istroromân (în nordul Peninsulei Balcanice, enclavă ale latinității macedo-moesice în masa slavă)]. Etnogeneza română este un proces paralel cu cel petrecut în Italia

și zona occidentală a fostului Imperiu (cu nașterea popoarelor și limbilor romanice occidentale); din secolul IX se poate vorbi despre poporul român și limba română.

Vezi recent: Constantin C. Petolescu, *La romanité daco-mésienne et l'ethnogenèse des Roumains*, București, 2018.

*

1933. Radu Ardevan, *Die Domitii in der römisch-dakischen Lokalaristokratie*, în Ádám Szabó, Edina Gradwohl (eds.), *From Polites to Magos. Studia György Németh sexagenario dedicata*, Hungarian Polis Studies, 22, Budapest – Debrecen, 2016, p. 38–50.

Cu un *Epigraphische Anhang*; fragmentul de inscripție de la p. 45, nr. 2 (IDR, II, 211), provine, într-adevăr, de la Oescus, fiind ulterior întregită *[Do]mitio [Antigono] / [leg(ato) Aug(usti) p]r(o) pr(aetore)* (Constantin C. Petolescu, *Notes prosopographiques (VI)*, Dacia N.S. 43–45, 1999–2001, p. 233, nota 30.

V., de asemenea, *infra*, nr. 1940–1941.

1934. Dan Dana, Ion Tuțulescu, *Trois graffites sur la ceramique du site romain d'Ocnița (Dacie Inférieure)*, ActaMN 54 (I), 2017, p. 197–206.

În anul 2009, în cursul unor săpături de salvare, în punctul *Aval de Baraj*, la 7–8 km în aval de Stolniceni și 500 m nord de fortificația dacică din punctul Cosota, a fost identificată o așezare romană. S-au săpat mai multe locuințe, cu material ceramic bogat, precum și câteva monede (de la Traian și Hadrian, precum și o piesă de la Faustina Iunior). Trei fragmente ceramice poartă inscripții executate în pasta arsă; v. *infra*, nr. 1943–1945.

1935. Sorin Nemeti, Dan Dana, *Malva, la colonie perdue de la Dacie Inférieure*, ActaMN 54 (I), 2017, p. 207–230.

Articolul preia comunicarea prezentată de S. Nemeti la Sesiunea Muzeului Olteniei, Craiova, octombrie 2017: *Malva – colonia pierdută a Daciei Inferior*; autorul (autorii) localizează această *colonia* enigmatică la Stolniceni (jud. Vâlcea). Vezi prezentarea noastră din seria precedentă a cronicii epigrafice (CEpR, XXXVI, 2016, nr. 1899). Dar, în acest caz, chiar dacă toponimul *Pons Aluti* indică un pod peste Olt, iar un drum urca pe malul stâng al Oltului, este logic ca un drum să fi urcat și pe malul drept spre Stolniceni (unde, după acești autori, ar fi fost *Malva*, capitala „pierdută” a Daciei Inferior). Este greu de înțeles cum, între Buridava dacică (la Ocnița) și Buridava romană (fixată de cei doi autori pe malul stâng al Oltului, la Sâmbotin sau Bivolari) s-ar interpune *Malva*. Dar principalul impediment constă în faptul că, la Stolniceni, dosarul epigrafic nu cuprinde nici măcar o inscripție pe piatră. După războiul dacic al lui Traian, la Stolniceni (Buridava) a rămas, probabil, doar *castellum* unei trupe auxiliare.

Pe de altă parte, este probabil că sediul procuratorului (prezidial) al Daciei Inferior era la *Praetorium*, menționat de Tabula Peutingeriana; aici, o inscripție din anul 138 (CIL, III, 13795 = 8909 = IDR, II, 587) atestă un *numerus burgariorum et veredariorum Daciae Inferioris*, iar alta din anul 140 (CIL, III, 13796 = ILS, 9180 = IDR, II, 588) arată că aceeași trupă a refăcut castrul (*castra... ampliavit*). Acest punct se afla aproximativ la jumătatea distanței dintre trecătoarea Oituz și gura Oltului, front (frontieră) aflat(ă) în supravegherea Daciei Inferior; ordinele procuratorului erau transmise prin acei *veredarii* („curieri”).

Cât privește inscripția de la Cioroiul Nou, care prezintă în ultimul rând *[pro sal(ute) Ma]lvensium* (vezi ILD, II, 850, lectură acceptată necondiționat de cei doi autori), concluzia

este următoarea: „Nous considérons que la dédicace fut érigée par un décurion d’une ville d’une province voisine pour le bien-être des provinciaux de Dacia Malvensis, les *Malvenses*, ce qui prouve que Cioroiul Nou, dont le nom ancien reste inconnu, appartenait à cette province, étant situé par ailleurs à ses marges”. Vezi, de asemenea, obiecția lui Ioan Piso, exprimată în Harald W. Müller, Bernd Schwaighofer, Ioan Piso, Marcel Benea, *Der Marmor im römischen Dakien*, Cluj-Napoca, 2012, p. 59 („Das heißt jedoch nicht, daß Cioroiul Nou mit der Stadt Malva zu identifizieren ist”).

Totuși, o inscripție de la Cioroiul Nou (AÉ, 1959, 330 = IDR, II, 141 = ILD, I, 99) menționează un *spe[cul(ator) leg(ionis) VII Cl(audiae) [[Max(imianae)]]*; după George Cupcea, *Speculatores in Dacia. Mission and Careers*, ActaMN 43–44 (I), 2006–2007 (2008), p. 269: „Germanus is most likely a speculator coming from the *officium consularis Moesiae superioris*, dispatched on a mission in Dacia”; misiunea acestuia nu putea fi decât pe lângă procuratorul Daciei Malvensis, care-și avea acum sediul la Malva (Cioroiul Nou). Edificiul construit cu cărămizi purtând ștampila legiunii *VII Claudia* putea fi chiar pretoriul procuratorului Daciei Malvensis.

1936. Andrei Pippidi, *Two Old File on Nicholas Mavrocordatos*, RÉSEE 55, 1–4, 2017, p. 171–184.

Nicolae Mavrocordat, domn al Țării Românești, a fost capturat de trupele austriece și dus prizonier în Transilvania (1716–1718), la Alba Iulia; aici a copiat 11 inscripții latine într-un „caiet”, descoperit de prof. Andrei Pippidi în Biblioteca Națională din Amsterdam. Toate aceste inscripții sunt cunoscute și din alte surse epigrafice; Andrei Pippidi le identifică și le compară cu inscripțiile apulense din culegerea publicată de Ioan Piso. Transcrierile lui Mavrocordat sunt corecte în majoritatea cazurilor. Iată corespondența lor cu IDR, III/5:

- Mavrocordat I = IDR, III/5, 353;
- Mavrocordat II = IDR, III/5, 182;
- Mavrocordat III = IDR, III/5, 350;
- Mavrocordat IV = IDR, III/5, 614;
- Mavrocordat V = IDR, III/5, 203;
- Mavrocordat VI = IDR, III/5, 422;
- Mavrocordat VII = IDR, III/5, 83;
- Mavrocordat VIII = IDR, III/5, 84;
- Mavrocordat IX = IDR, III/5, 204;
- Mavrocordat X = IDR, III/5, 213;
- Mavrocordat XI = IDR, III/5, 354.

1937. Ioan Piso, *Nochmals zur spätrömischen Inschrift von Gornea*, în Adam Szabo, Edina Gradvohl (eds.), *From Polites to Magos. Studia György Németh sexagenario dedicata*, Hungarian Polis Studies, 22, Budapest – Debrecen, 2016, p. 255–262 (v. *supra*, nr. 1933).

Inscripția a cunoscut mai multe ediții: IDR, III/1, 30; IGLR, 425 (prezentare Nicolae Gudea); AÉ, 1981, 721 (lectură Dan Slușanschi) = 1982, 836 (lectură Ioan Piso) = 1984, 736 (lectură Nicolae Gudea). Studiul recent (Ioan Piso) reconfirmă lectura din 1982, dar cu posibile implicații creștine: „Das Amulett, das der *primicerius* dem Mädchen Varia weggenommen hatte, könnte ein christliches Symbol gewesen sein. Jemand aus ihrer Gemeinde, der zögerte, seinen Namen anzugeben oder dachte, dass unter den gegebenen Umständen der Spitzname *stercus* vorteilhafter wäre, schrieb die Bittschrift sowohl im Namen der Gemeinde als auch der

Verstorbenen und stellte sie neben die Bahre, um auf den *primicerius* Druck auszuüben.” (p. 262).

Este posibil, iarăși, ca acel *teretrum* să fie o amuletă păgână – confiscată de un oficial creștin; dintr-un studiu al lui Noël Duval (*Inscriptions byzantines de Sbeitla (Tunisie)*, MEFRA 83, 2, 1971, p. 422–445; la p. 439–441, un Cosmas, *primicerius*: șef de birou militar în oficiul guvernatorului provinciei), aflăm că, la Roma, demnitarii ecleziastici erau numiți *primicerii*. Despre această inscripție, au mai existat și alte speculații; dar, cum conchide, pe bună dreptate, Ioan Piso în studiul său recent: „Wie 1981, bleibe ich skeptisch, dass über der Inschrift von Gornea das letzte Wort gesagt wurde”!

Pe de altă parte, remarcăm că acest termen s-a păstrat la romanitatea sud-dunăreană, dintre Vidin și Morava (vezi Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1969 [Cluj-Napoca, 2012], p. 35: „vlahii” de lângă Smederevo aveau în fruntea lor *primichiuri*). Sub stăpânirea otomană, aceștia erau recunoscuți ca mai mari ai satelor: vezi Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucă, *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, 1997, p. 27, nr. 26 (document din 1477 de la sultanul Mahomed al II-lea pentru vlahii de lângă Smederevo: „Nu poate fi destituit un *primikur* nevinovat”).

1938. Ioan Piso, *La signification du dies Iouis sur une inscription de Villadecanes (Espagne Tarraconaise)*, CCGG 28, 2017, p. 135–150.

Studiul este inspirat de lectura unei inscripții din Muzeul din León (Spania; AÉ, 1962, 392): *Juliano II et Crispino co(n)s(ulibus), pri(die) Idus Februarias Aemilius Cilimedus l(ibens?) p(osuit?) pro salute sua et suorum die Iouis [- - -] (12 februarie 224)*. Indicația *die Iouis* (ablativ) mai apare, în epigrafia latină, doar în două inscripții: la Carnuntum (AÉ 1982, 782 = 2003, 1392; 11 iunie 291): *III [i]d(us) Iun(ias) di[e] Iovis Tibe[r]iano II et D[io]ne co(n)s(ulibus)]* și la Apulum (CIL, III, 1051 = ILS, 7144 = IDR III/5, 164: 23 mai 205): *Augg(ustis) nn(ostris) Imp(eratoribus) Ant(onion) II et [[Geta]] co(n)s(ulibus) X K(alendas) Iun(ias) lun(a) XVIII die Iovis*. Vezi și inscripția de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (IDR, III/2, 242 = AÉ, 1978, 666): *[De]dicatum epulo Iovis X K(alendas) Iun(ias) [Av]io[l]a et Severo co(n)s(ulibus)* (la 23 mai; anul nesigur).

1939. Timea Varga, *The pantheon of Marcus Herennius Faustus, legatus Legionis XIII Geminae*, ActaMN 54 (I), 2017, p. 231–244.

Trei inscripții de la Apulum: IDR, III/5, 265 (= AÉ, 1962, 206 = 1978, 718; dedicație *Minervae*), 314 (= AÉ, 1975, 718; dedicație *Saturno*) și 708 (= AÉ, 1998, 1081; dedicație *Mercurio*). Vezi Ioan Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 214–217.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1940–1945)

1940. VLPPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Monument funerar; textul cunoscut după o copie din secolul al XVIII-lea. Dispărut.

CIL, III, 1531 (= IDR, III/2, 434); vezi Radu Ardevan, *Die Domitii in der römisch-dakischen Lokalaristokratie*, în Adam Szabo, Edina Gradvohl (eds.), *From Polites to Magos. Studia György Németh sexagenario dedicata*, Hungarian Polis Studies, 22, Budapest – Debrecen, 2016, p. 41 (v. *supra*, nr. 1933).

[- - -]
 [Domitio ... f(ilio)]
 Maxi[m]ian(o) [..... vix(it)]
 an(nis) XXX. Domitia S[e-]
 c[u]nd[a] patrono
 5 pienti(ssimo) merito fecit.

1941. MICIA. Altar cu inscripție; se păstra în parcul castelului din Branișca, unde a fost văzut de mulți epigrafiști (chiar de Theodor Mommsen), ultima dată (prin 1960) de Nicolae Gostar. Dispărut.

CIL III, 1341; AÉ, 1975, 727 (notă după B. Katalin Angyal, în *Studium. Acta Iuvenum Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae* 2, 1971, p. 20–21, cu completarea numelor din r. 4–5; *non vidi*); IDR, III/3, 48; vezi Radu Ardevan, *Die Domitii in der römisch-dakischen Lokalaristokratie*, în Ádám Szabó, Edina Gradwohl (eds.), *From Polites to Magos. Studia György Németh sexagenario dedicata*, Hungarian Polis Studies, 22, Budapest – Debrecen, 2016, p. 43 (v. *supra*, nr. 1933).

Isidi ex vo-
 to temp[lum]
 fecit D[o]-
 mitia [Va]-
 5 renii [Pude-]
 ntis Vettia
 [...] et au[...].

1942. Pojejena (jud. Caraș-Severin). Stelă funerară de gresie cloritică. Dimensiuni: 2,15 × 0,60 × 0,20 m. Muzeul Național al Banatului, Timișoara.

Ioan-Călin Timoc, *Rectificări în legătură cu descoperirile epigrafice de epocă romană de la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, p. 1027–1035 (v. *supra*, nr. 1931e), p. 1029–1031, fig. 1 (foto, cu detalii).

Autorul propune o ameliorare a lecturii inscripției IDR, III/1, 19 [lectura adoptată pe baza a trei variante transmise de Flóris Rómer (reprodusă în CIL, III, 6275), Károly Torma (reprodusă în CIL, III, 8006) și Gábor Téglás]:

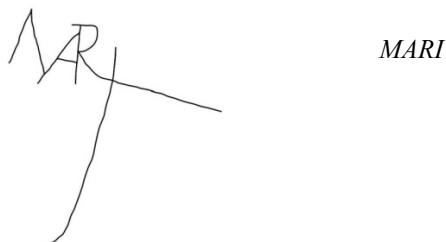
D(is) M(anibus)
 SE[VE]RO
 EN[TORO]?
 MIL(es) LE[G(ionis)...]
 5 EX MAR[CIA]
 DONATA H(eres)?
 CONIVGI
 B(ene) M(erenti) P(iissimae) P(osuit)

Numele defunctului este reconstituit de autor: *Severus Entor(i)nus*, dar fără vreun comentariu sau analogie. În r. 4, MIL ar fi trebuit întregit la dativ: *mil(iti)*. În r. 5, acel EX insolit este înțeles de noul editor „prin Marcia Donata”. Din păcate, lectura inscripției nu pare a fi progresat semnificativ.

1943. Ocnița (în teritoriul orașului Ocnele Mari). Grafit ceramic descoperit în cuprinsul unei locuințe (L5). Litere executate în pasta arsă; $\hat{h} = 1,3\text{--}2,5$ cm. Primele trei litere în ligatură. Muzeul Județean Vâlcea, inv. 1439.

Dan Dana, Ionuț Tuțulescu, *Trois graffites sur la céramique du site romain d'Ocnița (Dacie Inférieure)*, ActaMN 54 (I), 2017, p. 199, nr. 1, pl. II/1–3 (foto, desene) (v. *supra*, nr. 1934).

Un nume, posibil *Marius*, la genitiv (vezi comentariul amplu al editorilor).

1944. Ocnița (în teritoriul orașului Ocnele Mari). Fund de vas descoperit în cuprinsul unei locuințe (L7), conținând un grafit ceramic executat în pasta arsă; litere înalte de 1,2–1,5 cm. Muzeul Județean Vâlcea (fără număr de inventar).

Dan Dana, Ionuț Tuțulescu, *Trois graffites sur la céramique du site romain d'Ocnița (Dacie Inférieure)*, ActaMN 54 (I), 2017, p. 199–200, nr. 1, pl. II/4–5 (foto, desen) (v. *supra*, nr. 1934).

Posibil numele (abreviat) al posesorului.

1945. Ocnița (în teritoriul orașului Ocnele Mari). Fragment ceramic de amforă de culoare roșie, descoperit în interiorul unei locuințe (L7); dimensiuni 14,2 × 11,5 cm. Poartă o inscripție cu litere grecești, realizată în pasta arsă; din r. 1 se mai păstrează resturi din două litere nedefinite; r. 2 litere înalte de 1,2–1,4 cm, în r. 3 de 2,2 cm. Muzeul Județean Vâlcea, inv. 1477.

Dan Dana, Ionuț Tuțulescu, *Trois graffites sur la céramique du site romain d'Ocnița (Dacie Inférieure)*, ActaMN 54 (I), 2017, p. 200–202, nr. 3, pl. III/1–3 (foto, desen) (v. *supra*, nr. 1934).

Prima literă din r. 2 poate fi Z sau Ξ; în acest caz, autorii propun ξέσται, en rapport manifeste avec la quantité du produit contenu dans le vase (le setier, ξέστης, lat. *sextarius*)". În r. 3: OYNON; poate un acuzativ de la οἶνος = vin (?).

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 1946–1949)

1946. Loc de descoperire necunoscut. Fragmente de diplome militare. Dimensiuni și locul de păstrare neindicate.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution für die Truppen von Dacia inferior vom 16. Juni 123 unter dem Präsidialprokurator Cocceius Naso und weitere diplomata militaria*, ZPE 195, 2015, p. 239–240; AÉ, 2015, 1894.

Sub acest titlu, autorii prezintă trei diplome militare:

a) O diplomă militară pentru trupele Daciei Inferior din 16 iunie 123, publicată de Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome mit den Namen von Konsuln und Statthaltern*, ZPE 187, 2013, p. 273–294, este completată de aceiași autori cu alte câteva mici fragmente în ZPE 195, 2015, p. 231–238 (*Eine Konstitution für die Truppen von Dacia inferior vom 16. Juni 123 unter dem Präsidialprokurator Cocceius Naso und weitere diplomata militaria*); cu această ultimă intervenție (completare), diploma este prezentată în AÉ, 2013, 2195 [vezi Constantin C. Petolescu, în CEpR, XXXV, 2015, nr. 1870. Vezi și nota din AÉ, 2015, 1893: „Deux nouveaux fragments (au centre et en bas) de la tabella I du diplôme militaire issu d’une constitution du 16 juin 123 p. C., ont été déjà intégrés dans la notice d’AÉ, 2013” (nr. 2195)].

b) Werner Eck, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution für die Truppen von Dacia inferior vom 16. Juni 123 unter dem Präsidialprokurator Cocceius Naso und weitere diplomata militaria*, ZPE 195, 2015, p. 239–240; AÉ, 2015, 1894.

Extrinssecus:

[Imperator Caesar divi Traiani Parthici filius, divi Nervae nepos Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, tribunicia potestate - - - , co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriciae)]

[equitibus et peditibus qui militaverunt in alis - - - - quae appellantur - - - - et sunt in Dacia Porolissensi sub Flavio] Italico qu[ini]s et vicienis pluribusve] stipend(iis) em[eritis] dimis(sis) honest(a) miss(ione) quor(um)] nom(in)a su[bscrip(ta)] sunt ipsis liberis pos]terisque eor[um] civitatem dedit et conub(ium)] cu[m] uxor[ib(us)] quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut si qui [- - -]

Intus:

[Imp(erator) Caes]ar divi Tr[aiani Parthici fil(iua) divi Nervae] nepos Tr[aianus Hadrianus Aug(ustus), pont(ifex) m]ax(imus), trib(unicia) p[ot(estate) - - - co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae)]

[eq(uitibus) et ped(itibus)] qui m[l(itaverunt) in - - -] etc.

Personajul identificat în acest fragment de diplomă era Flavius Italicus, procurator al Daciei Porolissensis între 133–134 (vezi Ioan Piso, *Fasti provinciae Daciae*, II. *Die ritterlichen Amtsträger*, Bonn, 2013, p. 114–117).

c) În același articol, Werner Eck, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution für die Truppen von Dacia inferior vom 16. Juni 123 unter dem Präsidialprokurator Cocceius Naso und weitere diplomata militaria*, ZPE, 195, 2015, p. 240–242, prezintă un alt fragment de diplomă, după o *constitutio* emisă de împăratul Traian, pentru o provincie necunoscută.

1947. Loc de descoperire necunoscut. Două fragmente de diplomă care se îmbină; dimensiuni: 3 × 5,3 cm. Loc de păstrare nemenționat.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Militärdiplome für die Auxiliartruppen verschiedener Provinzen*, ZPE 296, 2015, p. 208–210 (foto); AE, 2015, 1902.

[- - -] / coh(ortis) II[- - - cui praest] / L. Titius [- - -] / [ex - - -] / Matio Pris[ci f. Daco?] / et Diurdano f(ilio) ei[us et - - -] / et Dada f(ilio) eius e[st - - -].

Matius este considerat un nume tracic latinizat; cf. Mato: Dan Dana, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Athènes, 2014, p. 211; la fel celelalte două. Diurdanus este un nume geto-dacic, atestat la Roma (CIL, VI, 2408, 3451; AE, 1997, 1753 = 1968, 1915: nota lui Constantin C. Petolescu) și în Dobrogea (AE 1998, 1141 = IDRE, II, 339 = ISM, IV, 189).

Din păcate, ignorarea locului de descoperire [situație frecventă în publicațiile de diplome militare] ne lipsește de posibilitatea de a cunoaște câți dintre dacii lăsați la vatră se întorceau în comunitățile lor și, prin urmare, aprecierea rolului lor în fenomenul de romanizare.

De asemenea, omiterea locului de păstrare a pieselor este suspectă.

1948 (= XXXV, 2015, 1871). **VASIO VOCONTIORVM** (Gallia Narbonensis; azi Vaison). Lespede de marmură, spartă într-un mare număr de fragmente, recuperate în cursul săpăturilor.

Benoît Rossignol, Jean-Marc Mignon, David Lavergne, *Découvertes épigraphiques récentes à Vaison-la-Romaine*, BSNAF, 2015 (2018), p. 339–348. Inscriptia transcrisă acum de André Pelletier, Franck Dory, *Légionnaires et auxiliaires gaulois en Dacie et en Mésie sous Trajan*, în vol. *Divus Traianus. Travaux du Colloque international de Drobeta-Turnu Severin, 16–17 juin 2017*. Recueillis et publiés par Constantin C. Petolescu, Martin Gallinier et Florian Matei-Popescu, București, 2018, p. 195–196.

M(arco Titio M(arci) fil(io) Vol(tinia tribu) [Lus]trico Bruttia[no], co(n)s(uli), pro-co(n)s(uli) provinciae A[ch]aiae, pr(aetori), aedili pleb[is, qu]a[e]st(ori) prov(inciae) Achaiae, legato provinciae Africae, leg(ato) [A]ug(usti) [leg(ionis) pr]imae

ITALICAE·LEG·X·AV[---]O·PR·PRO[---]NCIA[---]ILICIA[-], trib(uno) m[il(itum) leg(ionis) - - -, d]o-

5 nis militar(ibus) donat[o ob bell]um Dacicum ab Imp(eratore) Caesare Ner[vaTraiano]

*Aug(usto) Germanic(o) Dac[ic(o) coron]a val[lari aure]a, corona murali aur[ea,
hastis] puris III, vexillis arg-
e[n]teis III, lega]to pro [pr(aetore) I]mp(eratoris) Caesaris Nervae Traian[i] Aug(usti)
Germanici Dacici [exercitus] qui est in [G]ermania superiore et infer[iore, septem]-
vir(o) epulon(um), legat(o) pro pr(aetore) Imp(eratoris) Caes(aris) Traiani Ha-
10 drian[i] Aug(usti) exercit(uum) Iudaici//et Arabici. Aedui ♠ p[a]trono[- - -].*

Este vorba despre *cursus honorum* al unui personaj abia cunoscut, al cărui nume (în textul epigrafic, la dativ) a fost reconstituit astfel: *M(arcus) Titius M(arci) fil(ius) Volt(inia tribu) [Lus]tricus Bruttia[nus]*.

Inscripția începe prin menționarea consulatului, apoi urmează, în ordine descendentă, misiunile înscrise în r. 1–7 (nu apare vigintiviratul); alte misiuni înscrise în r. 9–12 sunt ulterioare consulatului. În ordine cronologică, treptele carierei acestui personaj sunt următoarele:

– serviciul militar: *trib(unus) m[il(itum) leg(ionis) ---, d]onis militar(ibus) d[on]at[o ob bell]um Dacicum ab Imp(eratore) Caesare Ner[ua Traiano] Aug(usto) Ger(manico) Dac[ic(o) coron]a ual[lari aure]a, corona murali aur[ea, hastis] puris III, uex[illis III - - -]* – probabil una din legiunile Moesiei Inferioare, având în vedere că, ulterior, va deține comanda legiunii I Italica din această provincie;

– *[qu]a[e]st(or) prou(inciae) Achaiae*: prima treaptă din *cursus honorum*;

– *aedilis pleb(is)*;

– *pr(aetor)*;

– *proco(n)s(ul) provinciae A[ch]aiae*; numirea este normală, deoarece debutase în *cursus honorum* cu *quaestura* acestei provincii;

– *legatus prouinciae Africae*: era unul din cei trei *legati* ai proconsulului Africeii;

– *[leg(atus) A]ug(usti) [leg(ionis) pr]imae Italicae*: la Novae, în Moesia Inferior;

– r. 4 continuă cu: *LEG.X.AV[---]*, ceea ce conține o eroare, în loc de (*legatus leg(ionis) III Au[g(ustae)]*) (la Lambaesis; ceea ce este posibil, dacă avem în vedere legația africană înscrisă în r. 3); sau, cum presupun editorii, după *LEG X*, lapidul a omis să scrie *GEM-LEG*, prin urmare *LEG·X<GEM-LEG>AV[G- - ---]O·PR*, deci (*legatus leg(ionis) X < Gem(inae) (?) leg(ato) > Au[g(usti) pr]o pr(aetore)* etc. (vezi reluarea legației în rândul următor);

– *[legatus Augusti pr]o pr(aetore) pro[ui]nciae Ciliciae*; guvernarea acestei provincii era o legație de rang pretorian;

– *consul*; în 108, cum reiese dintr-o diplomă militară din acest an (AÉ, 2004, 1898: *[- - -]tius Lustricus Bruttianus*, acum cu numele complet; vezi și Pliniu cel Tânăr, *Epistulae*, I, 22); coleg de consulat al lui [Q. Ros]cius Murena Coelius Pompeius Falco (vezi Attilio Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 32);

– *[lega]tus pro [pr(aetore) I]mp(eratoris) Caesaris Nervae Traian[i] Aug(usti)] Germanici [Dacici exercitus] qui est in [G]ermania superiore et infer[iore]*;

– *[septem]vir epulon[um]*: membru al unuia din cele patru mari colegii preoțești;

– *[lega]tus pro pr(aetore) Imp(eratoris) Caes(aris) Traiani Hadriani Aug(usti) exercit(us) Iudaici et Arabici* (după eliminarea lui M'.Laberius Maximus).

1949. RATIARIA (Moesia Superior). Fragment de stelă de calcar, descoperit în necropola de vest (localitatea Parlozite). Dimensiuni: 0,72 × 0,43 × 0,57 m. Câmpul epigrafic: 0,50 × 0,32 m; înălțimea literelor 6–9 cm. Colecția lapidară din Arçar.

Kalin Stoev, *New Epigraphic Monuments from Ratiaria and his territory* (Нове епиграфски паметници Ратирия и нейната територия), în Rumen Ivanov (ed.), *Ratiaria semper floreat*, I, Sofia, 2014, p. 263–265, nr. 12; AE, 2014, 1121 (semnalare parțială în AE, 2011, 1103).

[-----]
 [A]emil(i) Au-
 [r]eli Secun-
 [di] vet(erani) ex dec(urione)
 5 [al]ae numeri
 [Ill]yr(icorum) q(ui) v(ixit) a(nnos)
 LXX
 [Ae]m(ilius) Aurelius
 [Pol]ytim(us) aug(ustalis)
 10 [-----]

Pentru trupa din r. 5–6, editorii AE trimit la inscripția IDR, III/5, 475 de la Apulum. În Dacia existau două trupe cu nume asemănător (Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 131–133, nr. 67–68): o *ala numeri Illyricorum* staționată în castrul de la Brâncovenești, în Dacia Superior (din care provenea veteranul din inscripția de la Ratiaria); cealaltă era un *numerus equitum Illyricorum*, atestat în armata Daciei Inferior (staționa pe linia Oltului transilvan, posibil la Hoghiz).

MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

(nr. 1950–1963)

Bibliografie – Generalități

(nr. 1950–1957)

1950. George Nuțu, Sorin-Cristian Ailincăi, Cristian Micu (eds.), *Omul, fluviul și marea. Studii de arheologie și istorie în onoarea lui Florin Topoleanu la a 65-a aniversare*, Cluj-Napoca, 2017.

Dintre studiile care privesc domeniul cronicii noastre, reținem:

– Lucrețiu Mihailescu-Bârliba, *About the Crisis under Marcus Aurelius in Moesia Inferior*, p. 365–370;

– Alexandru Avram, *Une stèle funéraire de Byzance (?) de la collection Mihail C. Sutzu*, p. 371–374: stelă funerară fragmentară, datând din secolul al III-lea a.Chr., de proveniență necunoscută (se păstrează la Muzeul Național de Antichități / Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, inv. L 1711); după autor, monumentul poate fi atribuit unui oraș dorian din zona Mării Negre: Callatis, mai puțin probabil Mesambria, cel mai probabil Byzantion).

1951. Ioan Carol Opreș, Alexandru Rațiu, *Capidava II. Building C1 – Contributions to the history of annona militaris in the 6th Century*, Cluj-Napoca, 2017 (v. *infra*, nr. 1961–1962).

1952. Constantin C. Petolescu, *Note sur ISM, I, 15*, Pontica 50, 2017, p. 383–386.

Un decret al cetății Istros atestă un *basileus* Rhemaxos și pe fiul său cu numele (fragmentar) ΦΠΑΔ[- -- -], întregit Φραδ[μωv?] – nume fără analogie în onomastica antică (considerat eventual scito-iranian). În nota citată, am propus a întregi Φρα[δεγος, -δεγυς?]; numele *Fradegus* (AÉ, 2012, 894), după contextul în care este atestat, era foarte probabil de origine traco-getică.

1953. Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (VI)*, Pontica 50, 2017, p. 387–405.

Reținem observațiile la numerele următoare:

– 19 (p. 388–389); fragment de inscripție de la Istros (Histria), publicată de Adela Bâltac și Valentin Bottez (*A new Greek Inscription discovered at Histria*, A 14–15, 2007–2008, p. 223–227); în r. 3, Alexandru Avram înțelege un antroponim, Έόρτη (atestat epigrafic), iar nu cuvântul έορτή („sărbătoare”).

– 20 (p. 389); în privința milițiilor ecvestre ale lui P. Aelius Hammonius (ISM, II, 106 = ILS, 8851 = IGR, I, 623), în r. 5 ΧΩΡΤΗΣ·ΕΣΠΑΝΩΝ, etnicul trupei suferă o decupare: ΧΩΡΤΗΣ·Ε·ΣΠΑΝΩΝ, prin urmare (r. 4–5): έπαρχως χώρτης ε΄ Σπανών – *praefectus cohortis V Hispanorum* (vezi, deja, în acest sens PME, A 21), trupă din armata provinciei Moesia Superior.

– 21 (p. 389–392); stelă de calcar (păstrată la Muzeul Național de Antichități / Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, inv. L 310), publicată în CIL, III, 7547; reluată acum de Alexandru Avram (v. *infra*, nr. 1959).

– 22 (p. 392–398, fig. 2/a–c); trei fragmente dintr-o placă de marmură descoperită la Tomis; dintre ediții, vezi în special IGLR, 51; Alexandru Avram propune o nouă restituire a inscripției, conținând o formulă funerară, tipică pentru epitafurile creștine din secolul al VI-lea. Deja reluată în recentul *supplementum* cu inscripțiile tomitane (ISM, VI/2, 555).

– 23 (p. 398–400, fig. 3/a–b); lectură îmbunătățită a legendei de pe reversul a două sigilii tomitane; prezentat deja în ISM, VI/2, S26, p. 402–403).

1954. Florin Topoleanu, Mihail Zahariade, *A note on a Fragmentary List of Names from Noviodunum*, Pontica 50, 2017, p. 407–414 (v. *infra*, nr. 1960).

1955. Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Inscripții fragmentare latine din colecția MINAC*, Pontica 50, 2017, p. 415–431.

Dintre inscripții, reținem numai pe cea de la nr. 1 (p. 416–422); alte patru (p. 422–426), cu loc de descoperire necunoscut, sunt lipsite de valoare științifică.

1956. Lucrețiu Mihailescu-Bârliba, *La population dans les villages situés entre Sacidava et Axiopolis*, SAA 23, 2017, 2, p. 323–333.

1957. Mihail Zahariade, *CIL III 14450 = IGLR 3 = ISM II, 155. A Revision and Reassessment*, Pontica 50, 2017, p. 433–451.

În r. 1 se propune *De[o] Soli [invicto]*; în rest, urmează în general vechile lecturi.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1958–1963)

1958. Loc de descoperire necunoscut. Diplomă militară, *tabella II*. Dimensiuni: 11,4 × 13 cm. Loc de păstrare neindicat.

Werner Eck, Paul Holder, Andreas Pangerl, Peter Weiss, *Ein überraschendes Phänomen: Neue Zeugen in zwei Diplomen für die Truppen von Moesia inferior von 11. Oktober 146*, ZPE 195, 2015, p. 222–230 (*non vidi*); AÉ, 2015, 1889.

Intus:

A(nte) d(iem) V id(us) Oct(obres) / Saxa et Vero co(n)s(ulibus).

Coh(ortis) II{I} Matt(iacorum) cui praeest / P. Aelius Alexander Ancyr(a) / ex pedite T. Flavio T. f(ilio) Lupo {M}EDESSA.

Pe extrinsecus, cei șapte martori.

Data: 11 octombrie 146.

Trupa menționată – *cohors II Mattiacorum* – făcea parte din armata Moesiei Inferioare (vezi Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 222–224). Prefectul P. Aelius Alexander pare a fi nou cunoscut în prosopografia milițiilor ecvestre. Posesorul diplomei era originar din Edessa (Macedonia).

1959. TOMIS (?). Stelă de calcar; în registrul superior, într-o nișă adâncită, este reprezentat un călăreț în galop spre dreapta. În registrul inferior, în cadru profilat, o inscripție, distrusă în partea finală. Dimensiuni: 1,16 × 0,58 × 0,28 m. Litere înalte de 4,3–4,8 cm. Muzeul Național de Antichități / Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, inv. L 310.

CIL, III, 7547. Reluată de Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (VI)*, Pontica 50, 2017, p. 389–392, nr. 21 (v. *supra*, nr. 1953); preluată deja în ISM, VI/2, 529.

Fl(avius) Ursus, fil(ius) Q(uinti) Mestri,

q(uondam) d(e) eq(uitibus) no(meri) II cataf(ractariorum), no-

tus ab iure an(norum) II fact-

us, an(norum) XVI provitus,

5 mil(es) off(icialis) Ladici pr(a)ef(ecti), st-

ip(endiorum) IIII, vixit an(nos) XX et

sinmestrum [e]t cui Gemenia Materna m-

[ater - - - - -]

În r. 2, la început, Alexandru Avram recunoaște un Ø și propune *quondam*; în r. 2–4, *notus ab iure an(norum) II factus*, fără paralelă epigrafică (lingvistică): „selon toute vraisemblance, reconnu de droit par son père à l’âge de deux ans”; în r. 4 *provitus*, forma târzie pentru *probat* (atestată epigrafic), cf. fr. *proué*; în r. 7, *sinmestrium* pentru *semestrium*.

Pentru trupa din r. 2, autorul citează, spre comparație, *Notitia Dignitatum*, Or., 39, 16 *cuneus equitum catafractariorum Arubio*, precum și mențiuni epigrafice: la Histria, *vexillatio XII catafractari(orum)* (IGLR, 110), iar la Hârsovo un *numerus catafractariorum* (Veselin Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 52). Prefectul *Ladicus* menționat în r. 5 poate fi al uneia dintre legiunile târzii staționate în Dobrogea (*I Iovia ori II Herculia*); sau poate chiar al trupei *catafractariorum* din r. 2?

1960. NOVIODVNVM. Fragment de placă de marmură descoperit întâmplător, în anul 2009, pe platoul fortăreței. Dimensiuni: 15,3 × 17 × 4,31 cm. Litere înalte de

1,52–1,80 cm; în r. 2, *V* final mai mic; r. 5, ligatura *N+T*. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, inv. 50548.

Florin Topoleanu, Mihail Zahariade, *A Note on a Fragmentary List of Names from Noviodunum*, *Pontica* 50, 2017, p. 407–413, fig. 1 (foto, desen) (v. *supra*, nr. 1952).

Inscripția, inițial mult mai lungă, conținea o listă de nume, înscrise probabil pe coloane, din care au mai rămas (lectura editorilor):

Ulp(ius) Caiu[s]
Val(erius) Castu[s]
Ael(ius) Respe[cuts]
Val(erius) Satu[rninus]
 5 *Font(eius) Iul[ius]*

După editori, ar fi numele unor *classici*, din flota moesică, lăsați la vatră, cândva la sfârșitul secolului al II-lea sau începutul celui de-al III-lea.

1961. CAPIDAVA. Fragment de stelă funerară, provenit din vechile săpături (efectuate de Grigore Florescu), rămas inedit; în arhiva foto a șantierului, Ioan Carol Opreș a identificat alt fragment, care se potrivește cu fragmentul menționat. Autorii mai remarcă faptul că aceste două fragmente se leagă de un altul, descoperit în 1995, provenind din partea superioară a inscripției (0,32 × 0,38 × 0,33 m). Depozitul sitului arheologic Capidava.

Ioan Carol Opreș, Mihai Popescu, *Un nouveau préfet de la cohorte de Capidava*, *Pontica* 30, 1997, p. 177–181 (= *AE*, 1997, 1329) (fragmentul din partea de început a inscripției); Ioan Carol Opreș, Alexandru Rațiu, *Capidava, II. Building C1 – Contributions to the history of annona militaris in the 6th century*, Cluj-Napoca, 2017 (v. *supra*, nr. 1951), p. 148–156, pl. 32 (foto), cu reconstituirea întregii inscripții:

[D(is)] M(anibus)
[- - - - Ce]lso Sta-
[tiellis, p]raef(ecto) coh(ortis)
[I German(orum), v]ixit ann(is)
 5 *[- - - mi]l(itavit) annis*
[- - - - - - - - - - -]
[- - - - - - - - - - -]
[fr]atri pi[en]tissi-
[m]o posuerunt.
 10 *[A]ve. Vale.*

În r. 2/3, STA[- - -]: Sven Conrad, *Grabstelen aus Moesia Inferior*, Leipzig, 2004, p. 194, nr. 254, propune *sta[tori p]raef(ecti) coh(ortis)*; acceptat de Florian Matei-Popescu, *Roman Army in Moesia Inferior*, Bucharest, 2010, p. 214.

1962. CAPIDAVA. Amfore romane descoperite cu ocazia explorării construcției C1; pe umeri, poartă inscripții cu vopsea roșie.

Ioan Carol Opreș, Alexandru Rațiu, *Capidava, II. Building C1 – Contributions to the history of annona militaris in the 6th century*, Cluj-Napoca, 2017 (v. *supra*, nr. 1951), p. 68–69, nr. 43–44, pl. 4 (desene).

Autorii citesc prima inscripție (nr. 43) (B? Y $\overline{\text{P}}$ N E) cealaltă (nr. 44) EAN sau EAY.

1963. IBIDA. Fragment de stelă de calcar (aproximativ jumătatea stângă inferioară) descoperită în zidul cetății. Chenarul împodobit cu curpen de viță de vie și struguri. Dimensiuni: 1,20 × 0,46 (-0,48) × 0,16 (-0,18) m. Litere înalte de 4,8–5 cm; ligaturi: r. 1 N+T, 2 N+E, 3 A+V. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, inv. 6484.

Inscripția a fost prezentată în publicația online *Ubi erat lupa*, nr. 21730; publicare cu toate datele: Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Inscripții fragmentare latine din colecția MINAC*, Pontica 50, 2017, p. 415–422, nr. 1, fig. 1 (foto). Într-o notă cu asterisc de la p. 416, autoarele arată că piesa a mai fost prezentată, cu titlul *Une inscription moins connue d'Ibida (Slava Rusă) présente dans la collection du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constanța*, în Rodica Ursu Nania (ed.), *Volum omagial dedicat profesorului Vladimir Iliescu*, Chișinău, 2016, p. 73–83.

Restituirea epigrafică propusă de editoare:

[D(is) M(anibus)]

[-----]

[Antonius ? ----]

[vix(it) ann(is) ---]

5 interfec[tus a latro-]

nes IND[-----]

A. Ave (viator). Ul[p(ia) Fla-

vi(a) Egis[so Anto-]

nini m[arita ? s(epulcrum) f(aciendum) c(uravit)]

În r. 5–6, forma [a latro]nes (!), în loc de a latronibus este perfect posibilă (mai puțin probabil [per latro]nes); în r. 6–7, editoarele se gândesc la întregirea in d[omo su]a, ceea ce este iarăși foarte probabil.